

Ulaş Başar Gezgin: 1915'e Nasıl Gelindi? Bir Özetin Özeti Denemesi

Posted on 26/04/2017

Bugün 24 Nisan. Bugünün yalnızca bir ulusal sorun bağlamında tartışılması büyük talihsizlik. Oysa 24 Nisan 1915, Osmanlı'nın ya demokratikleşip dönüşme ya da yerinde sayıp dağılma çatalında yol ayrımı noktasıydı.

Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı, daha türdeş (homojen) bir nüfusla başbaşa kalır. Balkanlardaki Hıristiyan uyruklar Sırbistan'dan başlayarak Arnavutluk'a kadar Osmanlı zulmüne isyan eder; sömürgeciliğin keyfi yönetimi altında kalmaktansa bağımsız olmayı yeğlerler. Elbette, bu isyanlarda Fransız Devrimi ve panislavizm düşüncesi büyük rol oynar.

Batı Avrupa, Yunanistan'ın hamisi olurken; geriye kalan Balkan ülkeleri, bağımsızlık için Rusya'nın tam desteğini alacaktır. Rusya için Balkanlar, hem soydaşlık ve dindaşlık dolayısıyla hem de etki alanını genişletmek için son derece önemliydi. Yunanistan'ın bağımsızlığı ise, kendine Lord Byron (1788-1824) gibi Avrupalı romantik şairlerden de destek bulacaktı. Onlara göre, Yunanistan, Avrupa kültürünün beşiği idi; onu barbarların zulmünden kurtarmak, Avrupa uygarlığının görevi olmalıydı. Aynısı, Ermeni kültürü için düşünülmez. Osmanlı Ermenilerinin kara bahtı burada başlar.

19. yüzyıl sonları ulusal ve uluslararası kamuoyu kavramının yeni yeni oluştuğu yıllardır. Kırım Savaşı bu açıdan bir milat sayılır. Avrupalı güçlerin Karadeniz'e telgraf hattı çekmesiyle, savaş haberlerinin Avrupa'ya ulaşması, günler haftalar yerine yalnızca birkaç saati bulmaya başlar. Bu dönem ayrıca Avrupa'da gazetelerin yaygınlaştığı yıllara karşılık gelir. İngiliz kamuoyu, ilk kez, sokağa çıkmadan, yalnızca gazetelerde yazılanlar üzerinden etkili olmaya başlar ve bir hükümeti düşürüp yeni hükümet kurdurur. Bu, savaşın yazgısını

da belirleyecektir.

Osmanlı Ermenileri: İlk matbaa, ilk opera, ilk fotoğraf...

Osmanlı Ermenileri memleketimizin birçok alanda öncüleridir. İlk matbaa (Yeremya Çelebi Kömürçüyan, 1637-1695), ilk opera (Dikran Çuhacıyan, 1837-1898), ilk fotoğrafçılık çalışmaları (Viçen (1820-1902), Hovsep (1830-1908) ve Kevork (1839-1918) kardeşler) ve o dönemde akla hayala gelmeyecek nice kültür-sanat atılımını yapanlar Ermeni aydınlar olmuştur. 19. yüzyılla birlikte Ermeni halkı bir uyanış yaşayacaktır. Avrupa'daki aydınların geri dönüşüyle, halk, yeni fikirlerle tanışacaktır. Ancak bağımsızlık gibi bir düşünce yaygın kabul görmez. İstanbul'un Ermeni aydınları ilk başlarda birçok muhalif aydın gibi II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden heyecan duyarlar. Umutlulardır. II. Abdülhamit dönemi kapkara bir dönem olmuştur Ermeniler için, özellikle Doğu Ermenileri için. Tanzimat'la birlikte eşit vatandaşlık talebinde bulunan Ermeni aydınları, kimi hakların elde edilmesini sağlarlar; ancak bunu kara günler izler: Hamidiye katliamlarında (1894-1896), kimi kaynaklara göre 80 bin, kimi kaynaklara göre ise 300 bin Ermeni öldürülür.

“Silahtarın Bahçeleri”, “Yoldaş Pançuni”

Bu çapta bir katliamın Ermeni halkında bağımsızlık düşüncesini tetiklemesini bekleriz; ancak öyle olmaz. Bir kere Ermeni kilisesi, oldukça tutucudur ve Osmanlı yönetimiyle ilişkilerini her ne pahasına olursa olsun iyi tutmaya çalışmaktadır. Yunan bağımsızlığından sonra Fener Rum patriği idam edilir. Ermeni Kilisesi, benzer bir sonla karşılaşmaktan korkar. Kilise, o dönem, birtakım haklara sahiptir. Örneğin, Zabel Yesayan'ın (1878-1943) anılarında gördüğümüz gibi (“Silahtarın Bahçeleri”), dini konularda aykırı hareket edenlere karşı kendi ahlak polisi, hapishanesi ve hatta akıl hastanesi bile vardır. Gelgelelim Ermeni halkı, 19. yüzyılın başında İstanbul'da bile keyfi olarak öldürülmekte ve çeşitli kötü

muamelelere maruz kalmaktadır. Yeniçeri, istediğinin kafasını uçurur ve onlara kimse hesap sormaz. İşte böyle koşullarda büyüyen Ermenilerde isyan ateşinin yanmasını bekleriz. Ancak öyle olmaz. Bu durum, Yervant Odyan'ın (1869-1926) "Yoldaş Pançuni" kitabında esprili bir dille anlatılır.

Hamidiye şablonu

Kilise, katliamlara pek de ses çıkarmaz. Avrupa hamilik yapmaz. Ermeni aydınları ise çoğunlukla İstanbul'dur ya da sonradan İstanbul'a göçmüştür. Birçoğu Doğu'daki katliamlara duyarsız kalır. Bütün kötülöklere karşın, Osmanlı'da yine de zenginleşmiş ya da önemli konumlar edinmiş Ermeniler de vardır. Bu Ermeni ileri gelenlerin Doğu'da yaşananlara tepki göstermesi gecikir. Dolayısıyla, 1915'i hazırlayan süreçte, bölgesel ayrımlar kadar sınıfsal ayrımlar da öne çıkacaktır. Hamidiye katliamlarındaki şablon, 1915'ten önce 1909'da Adana'da uygulanacaktır.

31 Mart darbe girişimi, Adana Katliamı ele alınmadan eksik kalacaktır. 31 Mart'ı Mustafa Kemal ve silah arkadaşları bastıracaktı; ancak bu darbe girişiminin ceremesini en çok Adana Ermenileri çekecektir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve böylece 2. Meşrutiyet ilan edilmesine en çok sevinenler Ermeniler olur. İttihat ve Terakki onlara eşit yurttaşlık sözü verir. Artık (ticaretten zenginleşmiş ve devlette görev alan kesimleri dışarıda bırakarak) Ermeni

halkı 2. sınıf yurttaş statüsünden kurtulacak, yüksek vergi baskısını üzerinden atacak ve eşit temsil hakkına kavuşacaktı.

Fakat Hamit yanlıları, o iktidardan düşünce, etkinliklerini sürdürürler. Ermenilerin eşit haklar kazanmasını kabul edemezler. Adana'da Ermenilere saldırırlar. Burada, 20 bin-30 bin Ermeni, yaşamını yitirir. Zabel Yesayan "Yıkıntılar Arasında" kitabında yaşananları raporlar. "Felaketzede" olarak adlandırılan Adanalı Ermenilere kiliseden ve Ermeni ileri gelenlerinden yardım gelmez. Kimsesiz kalmış Ermeni çocukları için çok sayıda yetimhane kurulması planı suya düşer.

Adana Katliamı, hem Osmanlı'nın suyuna giden kimi Ermeni aydınları hem de kilise için köprüden önceki son çıkış niteliğindeki bir dönüm noktası olacaktır. 1909'la birlikte, Osmanlı'nın İttihat ve Terakki eliyle dönüşüp demokratikleşmeyeceği iyice anlaşılır. Ermeniler içinde bağımsızlık yanlıları artar. 1915'e böyle geliriz.

Çankaya Köşkü, Erzurum Kongresi

Osmanlı, 1915'le birlikte, demokratikleşmeyeceğini kesin olarak göstermiş olur ve bundan sonra kurulacak Türkiye Cumhuriyeti, 1915'te yapılanları sahiplenmese de, Ermeni mallarına el konulmasını ve el konan mallar üzerinden bir Türk milli burjuvazisi yaratılması sürecini hem destekler hem de buna göz yumar. Bize ise, sonraki kuşaklara, Çankaya Köşkü'nün bir Ermeni kuyumcu olan Ohannes Kasapyan'a ve Erzurum Kongresi'nin yapıldığı binanın ise 1915'te kapatılan Erzurum Ermeni Lisesi'ne ait olduğunu anımsatmak kalır. Bunlar yalnızca iki örnek. Böyle çok sayıda örnek var. Bu arada, inanması zor ama 'örnek'in çeşitli Türkçe sözlüklerde Türkçe'ye Ermenice'den geçmiş bir sözcük olduğu belirtiliyor.

Ya 1915 olmasaydı?

Alternatif tarih diye bir düşünce alıştırmaları alanı var. Konuya oradan bakalım: 1915 olmasaydı; Osmanlı, demokratikleşme adımları atsaydı, ne olurdu? Belki o zaman ülke

genelinde yüzde 10 civarında bir Ermeni Hıristiyan nüfus olacaktı. Bu nüfus, Türkiye'nin demokratikleşmesinde azınlık olsa da diğer kesimler kadar önemli bir güç olacaktı. Ermenilerin hemen hemen bütün Doğu illerinde ilkokuldan liseye dek okullarını düşünürsek, çok daha eğitilmiş bir toplum olacaktık. Belki o okullar 1915'te ve 1. Paylaşım Savaşı'nda yıkılmayacak, Ermeni yapıları altın bulmak için didik didik oyulmayacak, o okullar herkese açılarak ülkemizin büyük bir kültür atılımı yapması sağlanmış olacaktı. Aydınlik bir toplum olacaktık. Kültür-sanatı daha çok sevecektik. Kültürü sanatı Avrupa'dan öğrenmeye çalışmak yerine Ermeni dostlarımızdan öğrenip geliştirecektik. Bu kadar çorak olmayacaktı ülkemiz. Ekonomik olarak daha gelişkin olacaktık. Amaç dünya lideri olmak mı? Bir burjuvazi oluşturmak için on yıllar harcamayacaktık. Fabrikalar açmaya sıfırdan başlamayacaktık.

1915'in sorumlusu kim?: Artin Boşgezenyan'a göre Türk halkı değil

Bugün Ermenistan'da neler olduğu ayrı bir konu. Orada olanların bağlamı çok farklı. Hocalı üstüne yer yer çatışmaya da varan Azerbaycan-Ermenistan gerilimi, bambaşka bir konu. Bu yazıdaki konumuz, memleketimizde 1915'e nasıl gelindiği... Genel okur kitlesinin düşündüğünün tersine, 1915'in sorumlusu olarak Türk halkı değil İttihat ve Terakki hükümeti anılır, Meclis-i Mebusan'da 3 dönem Halep mebusluğunu yapmış olan Artin Boşgezeryan'ın meclis zabıtlarında yer alan ifadelerinde görüldüğü gibi:

“Bugün ortada Osmanlı Tarihinin en matemli ve en kızıl saffasını teşkil eden bir cinayet-i azime vardır. Yerleri, gökleri titreten bu cinayet-i azime, malumdur ki Ermeni kıtalidir, Ermeni faciasıdır. Türk Milletini bundan dolayı müttehim tutuyorlar. Fakat asıl müttehim Türk Milleti değil, Türk Hükümeti veyahut idare-i sabıkasıdır ... Türk Milletini itham ettikleri o cinayat-ı azime, idare-i sabıka daha doğrusu, idare-i çeteviye tarafından icra edilmiştir. Türklerin boynuna atılmış olan bu töhmet zincirinin en dehşetli halkası -ki Ermeni fecayı'idir- merkezde bulunan bir şirzime-i kelime ile, o şirzime-i kalilenin Vilayetta bulunan

memurları; yani Valiler, mutasarrıflar, Kaymakamlardan, Jandarma Kumandanlarından, Polis Müdürlerinden tut da Jandarma Neferine kadar teşkilatı mahsusası felan, felanı tarafından yapılmıştır." (*) (UBG/EA)

(*) Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi TBMM 18 Teşrinisani 1334 (1918).

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic05c001/mmbd03ic05c001ink014.pdf>

Kaynak: bianet.org